

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI (BADIY NUTQ MISOLLARI ASOSIDA)

Qilichboyeva Xurshida Abduljalilovna,
Oriental universiteti filologiya fakulteti o'qituvchisi

Husanova Gulsara Abdug'ani qizi,
*Oriental universiteti filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi
1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada frazeologik birliklarning pragmalingvistik xususiyatlari badiiy nutq materiallari asosida tahlil qilinadi. Frazeologizmlarning kommunikativ vaziyatda nutq subyekti niyatini ifodalash, baholovchilik semantikasi, ekspressiv-emotsional ta'sir kuchi hamda adresatga yo'naltirilgan kommunikativ strategiya sifatidagi funksiyalari ochib beriladi. Misollar asosida frazeologik birliklarning psixologik holatni ifodalash va nutq ta'sirchanligini oshirishdagi o'rni aniqlanadi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, pragmalingvistika, nutq akti, ekspressivlik, kommunikativ strategiya, baholovchilik.

Kirish. Til inson tafakkuri va kommunikativ faoliyatining asosiy vositasi hisoblanadi. Frazeologik birliklar esa milliy tafakkur, madaniyat va obrazli dunyoqarashning til tizimidagi aksidir. Ular nominativ ma'nodan tashqari nutq egasining bahosi, psixologik munosabati va kommunikativ niyatini ham ifodalaydi.

Pragmalingvistika til birliklarining nutq jarayonida qanday maqsad bilan qo'llanishini o'rganadi. Tilning haqiqiy mazmuni kommunikativ vaziyatda namoyon bo'lishi ilmiy adabiyotlarda alohida ta'kidlanadi (Safarov, 2008, 34-b.). Nutq subyekti tanlagan iboralar adresatga ma'lum ta'sir o'tkazish strategiyasini ham ifodalaydi (Levinson, 1983, 21-b.). Badiiy nutqda frazeologizmlar obraz yaratish, personaj xarakterini ochish va muallif pozitsiyasini ifodalashda faol qo'llanadi.

Frazeologizmlarning baholovchi-pragmatik xususiyati

Frazeologik birliklar orqali nutq egasi voqelikka nisbatan o'z bahosini bildiradi. Masalan: **“Dehqonqul daladan bosh ko'tarmay bor-bo'ling etadi.”**

“Bosh ko'tarmay ishlamoq” frazeologizmi uzluksiz mehnatni bildiradi. Pragmatik jihatdan bu ibora orqali personajning ijobiy xarakteri shakllantiriladi. Muallif adresatda hurmat va e'tirof hissini uyg'otishga intiladi. Baholovchilik komponenti frazeologizmlarning semantik yadrosida muhim o'rin tutadi (Rahmatullayev, 1992, 56-b.).

“Cho'lpon yulduz poyida quloq qoqmasdi.”

“Quloq qoqmaslik” iborasi kommunikativ sukutni bildiradi. Bu sukut oddiy jim turish emas, balki strategik pozitsiya hisoblanadi. Nutq egasi orqali personajning

ichki qarori ochiladi (Nurmonov, 2010, 79-b.). **Ekspressiv-emotsional ta'sir mexanizmi.** Frazeologizmlar nutqning emotsional intensivligini oshiradi.

Masalan, **“Men 30 yoshimda devorni tiz cho'ktirdim.”**

“Tiz cho'ktirmoq” iborasi g'alaba va ustunlikni bildiradi. Bu yerda nutq egasi o'z muvaffaqiyatini kuchli ekspressiv shaklda ifodalaydi. Pragmatik jihatdan adresatni ishontirish strategiyasi amalga oshadi (Mahmudov, 2013, 112-b.).

Yana bir misol: **“Ahvol no'g'ay bosh irg'ay-irg'ay shunday edi.”**

“Bosh irg'amoq” iborasi nochor rozilikni bildiradi. Bu personajning ichki bosim ostida qolganligini anglatadi. Frazeologik obrazlilik inson tafakkuridagi konseptual metaforalar bilan chambarchas bog'liqdir (Lakoff, Johnson, 1980, 45-b.).

Kommunikativ strategiya va illokutsion kuch. Frazeologizmlar nutq aktida adresatga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan: **“Ammo bu tuproq seniki emas.”** Mazkur nutqda hukm va ogohlantirish mavjud. Nutq egasi adresat pozitsiyasini o'zgartirishga intiladi.

“Esimda yo'q — deya yelka qisadi.”

“Yelka qisish” iborasi javobgarlikdan qochish strategiyasini bildiradi. Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, bunday birliklar illokutsion kuchni kuchaytiradi (Austin, 1962, 98-b.; Searle, 1969, 54-b.).

Psixologik holatni ifodalash. Frazeologik birliklar personaj ruhiy dunyosini ochishda muhim vosita hisoblanadi. **“Oppoqsoch momo sochini silaydi.”** Mazkur harakat mehr, o'ychanlik va xavotirni bildiradi. Pragmatik jihatdan bu ibora adresatda empatiya hosil qiladi (Yuldashev, 2006, 87-b.). Frazeologizmlar inson tajribasi va emotsional konseptlarning til orqali ifodalanishidir.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar badiiy nutqda nafaqat nominativ yoki tasviriy vosita, balki kuchli pragmatik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ular nutq subyekti tomonidan muayyan kommunikativ maqsadni amalga oshirish, adresatga ta'sir o'tkazish hamda muallif pozitsiyasini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Frazeologizmlar orqali voqelik baholanadi, personaj xarakteri ochiladi va nutqning emotsional-ekspressiv ta'sir kuchi ortadi. Misollar tahlili shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklarning pragmatik mohiyati bir necha asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, ular baholovchilik funksiyasini bajarib, nutq egasining ijobiy yoki salbiy munosabatini ifodalaydi. Masalan, “bosh ko'tarmay ishlamoq” kabi iboralar personajning mehnatsevarligini ijobiy baholash vositasi bo'lsa, ayrim iboralar befarqlik yoki inkor ma'nosini bildirib, salbiy baholashni yuzaga chiqaradi (Rahmatullayev, 1992, 56-b.).

Ikkinchidan, frazeologizmlar nutqning ekspressiv-emotsional bo'yoqdorligini

oshiradi. Bunday birliklar personajning ruhiy holatini, ichki kechinmalarini va psixologik bosimini obrazli tarzda ifodalash imkonini beradi. Natijada adresatda empatik munosabat shakllanadi hamda matnning ta'sirchanligi ortadi (Mahmudov, 2013, 112-b.). Uchinchidan, frazeologik birliklar kommunikativ strategiya sifatida illokutsion kuchni kuchaytiradi. Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, iboraviy birliklar orqali ogohlantirish, ishontirish, inkor etish yoki mas'uliyatdan qochish kabi nutqiy harakatlar amalga oshiriladi (Austin, 1962, 98-b.; Searle, 1969, 54-b.). Bu esa frazeologizmlarning pragmatik ta'sir vositasi sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi. To'rtinchidan, frazeologik birliklar inson tafakkuri va konseptual dunyoqarashi bilan uzviy bog'liq bo'lib, konseptual metafora mexanizmlari orqali voqelikni anglash jarayonini aks ettiradi. Obrazlilik inson tajribasi asosida shakllanib, til orqali pragmatik ma'no hosil qiladi (Lakoff, Johnson, 1980, 45-b.).

Shuningdek, badiiy nutqda frazeologizmlar personajlarning psixologik portretini yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tashqi harakat yoki iboraviy tasvir orqali ichki ruhiy holat ochiladi va bu adresatda kuchli kommunikativ ta'sir uyg'otadi (Yuldashev, 2006, 87-b.). Umuman olganda, frazeologik birliklar nutqning obrazlilikini ta'minlash bilan bir qatorda, kommunikativ maqsadni amalga oshirish, baholovchi munosabatni ifodalash, emotsional ta'sirni kuchaytirish hamda adresat ongiga ta'sir ko'rsatishda muhim pragmatik vosita hisoblanadi. Kelgusida frazeologik birliklarni kognitiv-pragmatik hamda psixolingvistik yondashuv asosida o'rganish ushbu sohaning yangi ilmiy yo'nalishlarini ochib berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent, 2008.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. — Toshkent, 1992.
3. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. — Toshkent, 2013.
4. Nurmonov A. Lingvistik pragmatika asoslari. — Toshkent, 2010.
5. Austin J.L. How to Do Things with Words. — Oxford, 1962.
6. Searle J. Speech Acts. — Cambridge, 1969.